

HADİSLERDE “ARAZİ VE MERA ISLAHINA” YÖNELİK TEŞVİKLER

Mehmet DİLEK*

ÖZET

Hadislerdeki ifadelerden boş ve kullanılmayan, âtil arazilerin ölü gibi olduğu, bu yerleri çeşitli işlemler sonucu gerek insanların ve gerekse hayvanların istifadesine sunmanın, onları diriltme/canlandırma anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Hz. Peygamber: "Kim ölü bir araziye diriltirse onunundur" buyurmak suretiyle boş ve âtil yerlerin tarıma ve imara açılması konusunda teşviklerde bulunmuştur. Bu eylemin kişiyi mal ve mülk sahibi yapması yanında, rivâyete göre, ondan insan, hayvan ve ya kuş istifade ederse sevap ta kazandıracacağı bildirilmektedir. Burada hem dünyevi hem de uhrevi açıdan bir kazanç olduğu görülmektedir. Bu tavsiye ve teşvikler, toprakların tarıma açılmasına ve çevrenin imarına katkıda bulunmuştur. Günümüzdeki arazilerin ve meraların ıslahına yönelik projeler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: Arazi, Mevât, İhyâ, Çevre, Hadis

ABSTRACT

Recommendations About The Betterment Of Pasture In The Hadiths

In this article, the recommendations of the Prophet Muhammad about the betterment of waste pastures are studied. It is reported that the Prophet said: 'If anyone revives wasteland, it belongs to him'. It is clear from this statement that the Prophet emphasized the significance of reviving or making usable a dead or waste land for human being or animals. Legally, the reviver has the ownership of the revived land. Equally, God rewards him for this pious act. This kind of suggestions and recommendations have activated the usage of waste land and helped the betterment of the environment. Today, the projects about the betterment of pastures can be dealt with accordingly.

Key words: Land, Wasteland, Betterment, Environment, Hadith

Giriş

Hz. Peygamber'in harap olmuş, sahipsiz ve metruk arazilerin ıslah ve ihyâ edilmesine yönelik teşvikleri, çevrenin imarında, toprakların tarıma açılmasında önemli bir katkı sağlamıştır.¹ Hadislerdeki teşvikler, daha İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mamur olmayan arazilerin ihyâ edilmek suretiyle tarıma açılma-

* Araş.Gör. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, mdilek25@hotmail.com

¹ İslam Hukuku'nda Arazi ve Çeşitleri için bkz. Şafak, Ali, *İslam Arazi Hukuku Ve Tatbikatı*, İstanbul 1977. s. 58 vd ; Cin, Halil, "Arazi", *DİA*, c.III, s.342.

larında etkili olmuştur. Sonraki dönemlerde de İslam devletleri çeşitli yöntemlerle işlenebilir arazilerin alanını genişletme yolunda çeşitli tedbirler almayı sürdürmüşlerdir.²

Toprağın canlandırılması İslam'da her zaman önemli bir değer olmuştur.³ İslam literatüründe bu işleme "ölü arazilerin dirilmesi" anlamında *ihyâu'l-mevât* ifadesi kullanılır. "Sahipsiz ve ölü yerler" demek olan arazi-i mevât, hadis ve fıkıh kitaplarında "*ihyâu'l-mevât*" başlığı altında incelenmektedir.⁴

Kur'an-ı Kerim'de bir yerde ölü ard (الأرض الميتة)⁵ ifadesi geçmekte olup, ölü kelimesi ard kelimesine sıfat yapılmıştır. Bir kaç yerde ölü belde (بلدة ميتة) ifadesi geçmekte olup, ölü kelimesi beldeye sıfat yapılmıştır. Âyetlerde ölü yerlerin su ile *ihyâ* edilip dirildiği ifade edilmekte ve bunun Allah'ın birliğine delil olduğu hatırlatılmaktadır.⁶

Hz. Peygamber de yağmur duasında, "Allah'ım! Kullarını ve hayvanlarını sula. Rahmetini neşret ve *ölü belden* *ihyâ et*"⁷ buyurmaktadır ki, ot bitmeyen, hayvanların ve insanların faydalanamadığı toprakları *ölü belde* olarak tanımlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerden ve hadislerdeki ifadelerden boş ve kullanılmayan, atıl arazilerin ölü gibi olduğu, buraların çeşitli işlemler sonucu gerek insanların ve gerekse hayvanların istifadesine sunulmasının onları diriltme anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

² Bulaç, Ali, "Arazi", www.enfal.de/sosyalbilimler/a/041.htm - 53k

³ Osman Llewelyn, "İslam Hukukunda Çöllerin Islahı ve Kiorunması", *İslam ve Ekoloji*, (Çev.: Murat Çiftkaya) İGDAŞ, İstanbul 1992, s. 102

⁴ Cin, "Arazi," *DİA*, c.III, s.344

⁵ "Delil mi isterler? İşte *ölmüş ard!* Hayatı ona Biz veriyoruz. Oradan onların yiyecekleri habbeleri çıkarıyoruz. Kendileri de ondan yiyip dururlar. (Yasin,33)

⁶ "Gökten bir ölçüye göre su indiren de O'dur ki, *ölü bir beldeye* Biz o suyla hayat verdik. Siz de kabirlerinizden böyle çıkarılacaksınız."(Zuhruf, 11) ; "O, su ile *ölü yeri* dirilttik. İşte insanların dirilmesi de böyledir. (Kaf 11); "Rüzgârı rahmetinin önünde müjdeci gönderen de Odur. Nihayet o rüzgâr ağır bulutları yüklendiğinde, Biz onu *ölü beldelere* gönderir, sonra ondan suyu indirir, o suyla da yerden her türlü ürünü çıkarırız. Ölülere de kabirlerinden Biz böyle çıkaracağız. Umulur ki düşünür ve ibret alırsınız.(A'raf, 57); "Ta ki onunla(su ile) *ölü bir beldeyi* *ihyâ* edelim ve yaratmış olduklarımızdan bir nice hayvanları ve birçok insanları sulayalım. (Furkan, 49).

⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, "İstiska", 2; (tahk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî), Beyrut 1985. ; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebi Dâvûd*, "Salat", 260", Beyrut 1988.

Kur'an-ı Kerim'deki iki âyetten Allahu Teâla'nın, latif bir üslupla insanlardan yaşadıkları yerleri bir dünya cennetine çevirmeyi istediği anlaşılmaktadır.⁸ Müfessirler, bu ilahi yönlendirmeye şu iki ayrı âyetin ortak yorumuyla varırlar: Bunlardan biri, cennet ehlinin âhirette, kendilerine cennet meyvelerinden verildikçe: “*Ha! Bu bize dünyada iken verilendir*”⁹ diyeceklerini bildiren âyettir. Diğeri ise “*Rabbinin makamından korkan(lar)a iki cennet vardır*”¹⁰ âyetidir.

Elmalılı Hamdi Yazır, bu iki âyetle ilgili şöyle bir yorum sunar: “Şimdi diyebilirsiniz ki, aynen âhret cennetleri gibi değilse de, bunlara hemen hemen benzer bahçeler, semereler (meyveler) zevc ve zevceler (karı-kocalar) dünyada olabilir. Evet dar-ı İslam dediğimiz Müslüman vatanı da böyle olmak lazım gelir. Ve bu âyet müteşâbihen (birbirine benzer) kaydıyla buna da işaret etmiştir”¹¹

Hz. Peygamber’in hayatta olduğu dönemde kendisinden mevât araziye ihyâ etmek için izin isteyenler olduğu gibi, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali’ye gelerek izin talebinde bulunanlar da olmuştur.¹² Halife Hz. Osman, Şam Valisi Hz. Muâviye’ye askerleri, şehir ve köylerden uzak yerlere yerleştirmesini, kimsenin hakkı olmayan toprakları işlemek üzere onlara vermesini emretmiş, O da bu emri yerine getirmiştir.¹³ İleride değinileceği gibi, Hz. Ali de Kûfe topraklarını mevât olarak kabul etmiş ve oraların ihyâ edilmesinde bu prensibi uygulamıştır.

Dört halifeden sonraki dönemlerde de bu uygulamaların devam ettiği görülmektedir. Nitekim Hakim b. Ruzeyk'den şu husus rivâyet edilir: “Ömer b. Abdulaziz'in babama yazmış olduğu mektupta ‘*Kim ölü bir araziye bina yapmak ya da ekin ekmek suretiyle ihyâ ederse, arazi de bir topluluğun satın aldığı veya ihyâ ettiği bir*

⁸ Canan, İbrahim, “Osmanlı’da Su Kültürü Ve Kaynakları”, *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslar arası Sempozyum*, İstanbul., s. 233

⁹ Bakara, 25.

¹⁰ Rahmân, 46.

¹¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1960, c.I, s. 275-77.

¹² Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *el-İstihrac li ahkâmi'l-harâc*, Beyrut 1405. s. 76; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 176

¹³ Belâzûri, Ahmed bin Yahya bin Cabir bin Davud, *Futûhu'l-buldân*, c.I, s.211

toprak değilse bu takdirde o yerleri ihyâ edenin olduğuna cevaz ver, hükmet' diye yazılı olduğunu gördüm.”¹⁴ Demiştir.

Osmanlıların son dönem kanunlaştırmalarında da ihyâ-ı mevât hakkında hükümler bulunmaktadır.¹⁵

Cumhuriyet dönemine baktığımızda 1980'li yıllarda çıkarılan 'sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair tarım reformu kanunu'nda da arazi ihyâsındaki gayelerin güdüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁶

Dolayısıyla günümüzdeki arazi ve meraların ıslahı ile ilgili projeler, bir anlamda mevât arazilerin ihyâsı işlemi içerisinde değerlendirilebilir.

¹⁴ Beyhaki, Ebubekir, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut, tsz. c. VI, s. 148; Şafak, *Arazi Hukuku.*, s. 174

¹⁵ Bkz. Açıklamalı Mecelle(Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), (Metni ve açıklamaları kontrol eden: Ali Himmet Berkî), İstanbul tsz. s. 258 vd.; Osmanlı Devletinde arazi;

- a. Mülk arazi,
- b. Miri arazi,
- c. Mevkuf arazi,
- d. Metruk Arazi
- e. Mevat arazi,

İsimleri altında beş kısma ayrılmıştır.

¹⁶ <http://www.ct.gov.tr/tad/3083sulama.doc> Kanun Numarası: 3083; İlgili kanunun amacı şu maddelerdir:

- a) Toprağın verimli şekilde işletilmesini, işletilmesinin korunmasını, birim alandan azami ekonomik verimin alınmasını, tarım üretiminin sürekli olarak artırılmasını, değerlendirilmesini ve buralarda istihdam imkânlarının artırılmasını,
- b) Yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmalarını, desteklenmelerini, eğitilmelerini,
- c) Ekonomik üretime imkan vermeyecek şekilde parçalanmış tarım topraklarının gerektiğinde ve imkanlar ölçüsünde genişletilmesi suretiyle de toplanlaştırılmasını, tarım arazisinin ailenin geçimini sağlamaya ve aile iş gücünü değerlendirmeye yeterli olmayacak derecede parçalanmasını ve küçülmesini önlemeyi,
- d) Yeni yerleşme yerleri kurmayı, mevcut yerleşme yerlerine eklemeler yapmayı,
- e) Zorunluluk halinde tarım arazisinin diğer amaçlara tahsisini düzenlemeyi,
- f) Dağıtılmayan tarım arazisinin değerlendirilme şeklini belirlemeyi amaçlamaktadır.

I. Mevât Arazi ve İhyâ

Hadislerde -ölü arazi- anlamında; *ardan meyyiteten* (أرضاً ميتة), *mevtânu'l-ard* (موتان الارض), *mevâtu'l-ard* (موات الارض) tabirleri kullanılmıştır.

El-Cevheri, ard'ul-mevât ifadesini, insanlardan birinin sahip olmadığı ya da herhangi bir kimsenin istifade etmediği yer olarak tanımlarken, el-Ferrâ daha önceden ihyâ edilmemiş toprak olarak açıklar.¹⁷

Ayrıca sert ve engebeli arazi anlamında *ardan alâ vairetin* (أرضاً على وعرة) ifadesi kullanılmış; yine sahipsiz kalan topraklar anlamında da *âdiyyu'l-ard* (عادي الارض) ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz.

Âdiyyu'-Arz denilmekle Âd kavmi arazisi kastedilmiştir. Bunlar, câhiliyye devirlerinden kalan Âd, Semûd kavimlerinin topraklarıdır. Buraların imar görmüşlüğü sabit olmadığı, üzerinde imar eserleri kalmadığından ölü topraklar gibidir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen, “*Âdiyyu'l-ard Allah ve Resülü'nündür, sonra da sizindir*”¹⁸ hadisinde geçen “*Âdiyyu'l-ard*” tabiri de işlenmemiş arazi anlamını da içerecek şekilde, eski devirlerde sahibi bulunmakla birlikte nesillerin kesilmesiyle sahipsiz kalan ve işletilmeyen topraklar şeklinde açıklanmış, özellikle düşmandan ele geçirilen, mâlik ve zilyedi bilinmeyip hali hazırda kullanılmayan arazilerin mevât arazi sayılacağına dikkat çekilmiştir.¹⁹

Buhâri, bu ifadelerden hareketle mevât arazinin ihyâsı bölümünde *ardu'l-harab* (أرض الخراب) ifadesini kullanır. Bu da harap ve metruk arazi anlamındadır.

Mecelle'de mevât arazi ‘*Bir kimsenin mülkiyet ve tasarrufu altında olmayan, mera, baltalık ve harman yeri gibi bir bölge halkının ortak yararına tahsis edilmiş yerlerin ve yerleşim bölgelerinin dışında kalan topraklar*’ diye tanımlanmıştır.²⁰ Bu tabirle genelde

¹⁷ Zürkani, Muhammed b. Abdalbaki b. Yusuf, *Şerhu'z-Zurkani ala muvatta' el-İmam il Mâlik*, Beyrut, 1990, c. IV, s.35

¹⁸ Beyhaki, *Sünen*, VI, 143; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 199

¹⁹ Aktan, Hamza, “İhyâ”, *DİA*, c. XXII, s. 7.

²⁰ Aktan, “İhyâ”, *DİA*, c. XXII, s.8; Mecelle, 1270. maddesinde arazi-i mevat (ölü arazi) şöyle tarif edilir: Ölü arazi, bir kimsenin mülkü ve bir kasaba veya köyün otlak veya baltalığı (odun getirme yeri) olmadığı halde, aksâ-yı umran'dan uzak olan yerdir. (Aksa-yı umrân: Kasaba veya köyün en kenarındaki evlerden yüksek sesle seslenildiğinde işitilmeyecek kadar uzak olan yer). *Mecelle*, s. 258

ziraat, yerleşim, üretim gibi amaçla hali hazırda kullanılmayan, şahıs veya kamu malı da olmayan, sahihsiz, verimsiz, fakat belli bir emek harcanması sonucu yararlanılabilir nitelikteki topraklar kastedilir. Mevât araziye belirlemede toprağın hali hazırdaki âtil vaziyette bulunması, kullanılmıyor ve yararlanılmıyor olması birinci, sahihsiz olması ikinci hareket noktasıdır.²¹

İhyâ ise, kelime olarak; yeniden canlandırma, diriltme, çok iyi duruma getirme, geliştirme, güçlendirme anlamlarına gelir. Mevât arazilerin ihyâsı ile ilgili hadislerde sadece bu kelime²² kullanılmamıştır. Hadislerin bir kısmında *أَعْمَرَ*²³ “imar etmek” diğer bir kısmında *عَمَّرَ*²⁴ “tamir etmek, bayındır hale getirmek” kelimesi geçmektedir. Bu kelime, Rum suresi 9. âyette de kök itibarıyla aynı anlamda *وعمرها أكثر مما عمرها* “Yeryüzünü, bunların imar ettiklerinden çok daha fazla imar etmişlerdi” şeklinde geçmektedir.

Mecelle’de ihyâ’ya “araziye ziraata elverişli hale getirmek” şeklinde sınırlı bir tanım getirilmiştir.²⁵

Bu bilgiler ışığında arazinin ihyâsı, bir yerin üretime kazandırılması, imar edilmesi arazinin tarıma elverişli hale getirilmesidir.

Buradan hareketle El-Kazzâz, imâretin yani toprakları bayındır hale getirmenin hayata, yapılmamasının da ölüme benzetilmiş olduğu yorumunu yapmıştır.²⁶ Dolayısıyla mecazi olarak ölü toprağı kim diriltip ihyâ ediyorsa, sahip olma hakkı da ona verilmedir.

²¹ Aktan, a.g.m, *DİA*, c. XXII, s. 7.

²² Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Camiu’s-Sahih*, (tahk.: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, tsz. “Ahkâm”, 38

²³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Hars,15” (tahk.:Kâsım eş-Şemâi er-Rifâi), Beyrut 1987; Bu kelimenin *عمر* şeklinde hemzesiz olması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi, *اعمر* şeklinde olması gerektiğini de ifade edenler olmuştur. Ancak hemzesiz olmasının doğru olduğunu, böyle kullanımın da var olduğu belirtilmiştir. Bkz. İbn Hacer, Ahmet b. Ali el-Askalanî, *Fethu’l-bâri li şerhi Sahihi’l-Buhari*, Beyrut 1988. c.V, s.15

²⁴ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1992. c.VI, s.120

²⁵ *Mecelle*, s, 208; Aktan, “ihyâ’., *DİA*, c.XXII, s.8; Madde 1051 de “ihyâ, i’mar demektir ki, araziye ziraate sâlih kılmaktır” denmektedir.

²⁶ İbn Hacer, *Feth.*, c.V, s.14

II. Mevât (Ölü) Arazilerin İhyâsına Yönelik Hadislerdeki Teşvikler

Hz. Peygamber’in hadislerine baktığımızda mevât arazilerin ihyâ ve ıslahına yönelik teşviklere rastlarız.

Bu anlamda İbn Ebi Şeybe’nin *Musannaf’ında*, Cabir b. Abdillâh’dan gelen bir rivâyette Hz. Peygamber, ‘Kim ölü bir araziye diriltirse ona sevap vardır, şayet ondan insanlar veya hayvanlar istifade ederse bu bir sadakadır’²⁷, buyurmuştur. Yine İbn Ebi Şeybe’nin, Ebu Bekr b. Hafs’dan merfu olarak verdiği bir rivâyette, ‘Kim engebeli ve ulaşımı zor olan bir yeri ihyâ ederse, orası onun olur. Ayrıca ona sevap ta verilir’²⁸ dediği aktarılmaktadır.

Abdurrezzak’ın *el-Musannaf* adlı eserinde yine Cabir b. Abdillâh’dan gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber bir hurma ağacını görür ve bunu kimin diktiğini sorar. Kendisine onu bir müslümanın diktiğini söylerler. Bunun üzerine; ‘Kim bir hurma diker, yahut ekin eker de ondan insan, hayvan ve ya kuş yerse sevap kazanır’²⁹ buyurur.

Malik b. Enes, *Muvatta’da “İmâretu’l-Mevât -Ölü Arazilerin Mamur Hale Getirilmesi- Konusundaki Hükümler”* bab başlığı altında iki rivâyet takdim eder. Bu rivâyetlerden ilki, Hişam b. Urve’nin babasından vermiş olduğu şu rivâyettir: “Kim ölü bir araziye diriltirse onundur. Başkasının arazisine izinsiz ağaç dikene hiçbir hak tanınmaz.”³⁰ Malik b. Enes, aynı babta bulunan “Kim ölü bir araziye diriltirse onundur”³¹ anlamındaki ikinci rivâyeti ise mevsul olarak İbn Şihâb tarikiyle Hz. Ömer’e nispet ederek verir.³² Bu rivâyetin peşinden kendi görüşünün de aynı olduğunu belirtir.

²⁷ İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannafu fi’l-ehâdisi ve’-âsâr*, (tahk.: Kemal Yusuf el-Hût) Riyad, 1409. c.IV, s.487.

²⁸ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannaf*, c.IV, s. 487.

²⁹ Abdurrezzâk, Ebu Bekir b. Hemmâm es-San’ani, *el-Musannef*, (tahk.: Habiburrahman el-A’zami), Beyrut 1403, c.X, s.455

³⁰ Malik b. Enes, *Muvatta*, “Akdiye”, 5; İmam Mâlik, Urve’nin, Ömer’in hilafetinin son yılında doğmuş olması sebebiyle ilgili rivâyetin mürsel olduğunu belirtir.

³¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, “Akdiye”, 5

³² Rivâyet İbn Şihâb- Salim b. Abdullâh- Babası (Abdullâh b. Ömer)-Ömer b. Hattab şeklindedir.

Muvatta'daki rivâyette- من أحيأ أرضاً ميتة فهي له – ifadesi geçmektedir ki bu "*Kim ölü bir araziyi diriltirse onundur*" anlamına gelmektedir.

Buhâri'nin Hz. Âişe'den naklettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber: "*Sahibi olmayan bir araziyi kim imar ederse, herkesten ziyade o hak kazanır.*"³³ Buyurmuştur. Ancak konu ile ilgili rivâyetlerde, arazinin başka bir kimseye ait olmaması gereğine de vurgu yapılmıştır. Bu anlamda Hz. Peygamber'in "*Başkasının arazisine izinsiz ağaç dikene hiçbir hak tanınmaz*"³⁴ dediği rivâyet edilmektedir.

Tirmizi ve Ebu Dâvud, konu ile ilgili bablarda ilk hadis olarak İmam Mâlik'in mürsel olarak verdiği üstteki Urve hadisini merfu olarak verirler. Bu rivâyet Said b. Zeyd'den gelir. Said b. Zeyd hadisinde yukarıdaki ifadelerin peşinden Hz. Peygamber'in "*başkasının arazisine izinsiz ağaç dikene hiçbir hak tanınmaz*" ifadesi yer alır.³⁵ Tirmizi, Said b. Zeyd hadisi için *hasen-garib* ifadesini kullanır. Bu konuda Hişam b. Urve'nin babasından mürsel olarak rivâyet ettiğini de ifade eder. Tirmizi, bu babta Câbir, Amr b. Avf (Kesir'in dedesi) ve Semure'den rivâyet bulunduğunu bildirmiştir. O, Câbir hadisini babın son hadisi olarak nakleder ve onun *hasen-sahih* olduğunu söyler. Bu rivâyet, Kütüb-i sitte'den sadece Tirmizi'de bulunmakta olup içinde Hz. Peygamber'in "*Kim ölü bir araziyi diriltirse onundur*" ifadesi yer alır.

Yine Ebu Dâvud, İbn Ebî Müleyke tarikiyle Urve'nin şöyle dediğini aktarmıştır: "Ben şahadet ederim ki Hz. Peygamber, '*Arz Allah'ındır, kullar da Allah'ın kullarıdır, Kim mevât bir yeri ihyâ ederse, o yeri almaya daha hak sahibidir,* diye hüküm vermiştir." Urve, rivâyetin sonunda '*Bize bu hüküm, Hz. Peygamber'den namazın geldiği gibi gelmiştir*'³⁶ ifadesini eklemiştir. Buna benzer bir rivâyeti Urve, Hz. Aişe'den nakletmiştir.³⁷

İbn Abbas'dan gelen bir hadiste de Hz. Peygamber'in '*Mevtânu'l-ard Allah ve Resûlu'nündür, kim ihyâ ederse onundur*'³⁸ ifadesi geçmektedir.

³³ Buhâri, "Hars", 15.

³⁴ Buhâri, "Hars", 15; Ebu Dâvud, "Harac", 37; Tirmizi, "Ahkâm", 38

³⁵ Ebû Dâvud, "Haraç", 37; Tirmizi, "Ahkâm", 38

³⁶ Ebu Dâvud, "Harac", 37

³⁷ Beyhaki, *Sünen*, VI, 142

³⁸ Beyhaki, *Sünen*, c. VI, s.143.

Üstte zikredilen hadisler Hz. Peygamber’den rivayet edilen sözlü teşviklerdir. Bunların yanında uygulamanın da var olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber, misvak ağaçları hakkında koruluk olmayacağını bildirince Ebyaz b. Hammâl (ölü bir arazi iken) imar etmiş olduğu yerdeki misvak ağaçlarının da mı buna dâhil olduğunu sorması üzerine onların da dâhil olduğunu söylemiştir.³⁹ Anlaşıldığına göre, Ebyaz’ın imar ettiği arazideki misvak ağaçları imardan önce orada var idi. Bu sebeple O, araziye imar edince oraya sahip olmuş, fakat misvak ağaçları bunun dışında kalmıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber’in de bu işleme rıza göstermiş olması, böyle bir uygulamaya karşı çıkmadığı anlamına gelir. Ebu Dâvud, Hz. Peygamber’in Tebük seferi sırasında Vadi'l-kuraya geldiklerinde bir kadının bahçesine dokunmamış olmaları ile ilgili bir rivâyeti *ihyâ'ul mevat* bölümünde zikretmiştir. Bu hadisin şerhinde Azimâbâdi, bunun sebebinin, söz konusu kadının araziye hurma veya başka ağaçlar ekmek suretiyle ihyâ etmesinden dolayı olduğunu söylemiştir.⁴¹

Öte yandan Hz. Peygamber, Medine içinde arsası olmayanlara sahipsiz yerlerden arsalar, ev yerleri tahsis etmiştir. Amr b. Hureys’in aktardığına göre, kendisi küçük iken babası elinden tutarak Hz. Peygamber’in huzuruna çıkarlar. Hz. Peygamber, Amr’ın başını okşar ve ona bereketle dua eder. Sonra da kendilerine bir arsa tahsis eder.⁴² Amr b. Şuayb’tan gelen bir rivâyete göre ise; Hz. Peygamber Müzeyne ve Cüheyne kabilesinden bazı kimselere de yer tahsis ettiği bilinmektedir.⁴³

Ancak Hz. Peygamber, başka birine ait özel mülkiyete ağaç dikene ve orayı sahiplenene de izin vermemiştir. Hz. Peygamber’in hadislerinden anlaşıldığı üzere, ihyâ edilecek olan arazinin sahipsiz olması gerektiğidir. Sahibi olan araziye ihyâ edenin herhangi bir hakkı olmadığını belirtmiştir. Hatta bu hususta iki kişi arasında cereyan eden olayı şöyle çözmüştür. Yine Urve’nin rivâyetine göre; bu iki kişiden biri, diğerinin arazisine hurma

³⁹ Ebu Dâvud, “Harac”, 36; Tirmizi, “Ahkam”, 39

⁴⁰ Dârimi, *Sünen-i Darimi*, (Terc. ve tahk.: Abdullah Aydınli), İstanbul 1994. c.V, s.435

⁴¹ Azimâbâdi, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hakk, *Avnu’l-ma’bûd şerhu Süneni Ebi Dâvud*, Beyrut 1990., c.VIII, s.231

⁴² Beyhaki, *Sünen.*, c.VI, s.145

⁴³ Beyhaki, *Sünen.*, c.VI, s.145

ağacı dikmişti. Hz. Peygamber: “Tarla eski sahibine aittir, ağaç diken de diktiklerini tarladan söksün.” Diye hükmetmiştir. Urve, ağaçların köklerine baltalarla vurulduğunu ve ağaçların uzun ve büyük olduklarını ve tarladan söküldüklerini rivâyetine eklemektedir.⁴⁴

Mevât arazilerle ilgili olarak Buhâri, Hz. Âîşe'den Resulullah'ın: “Sahibi olmayan bir araziyi kim imar ederse, herkes-ten ziyade o hak kazanır”⁴⁵ sözünü nakleder. Bu rivâyetin sonunda Urve, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında bununla hükmettiğini bildirmiştir.

Buhâri, ilgili yerdeki bab başlığını “Ölü Bir Araziyi Diriltip İhya Eden Kimse” şeklinde vermiş ve peşinden “ورأى ذلك علي في أرض الخراب بالكوفة موات” ifadesini kullanarak Hz. Ali'nin Kufe şehrindeki harap ve metruk toprakların imarını, bu kuralı nazara alarak yani ölü araziye diriltme esasını kabul ile sağlamış olduğunu kaydetmiştir. Buhâri burada “harap yer-أرض الخراب” ifadesini kullanmıştır. Harap kelimesini İbn Manzûr, umrân'ın zıddı olarak tanımlar.⁴⁶ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de de-يخربون بيوتهم بأيديهم وأيدي المؤمنين - “Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı”⁴⁷ âyetinde de aynı anlamda geçmektedir. Hz. Peygamber bir hadiste “Dünyanın harap olmuş yerlerinin imarı, imar edilmiş yerlerin tahribi kıyametin alametlerindedir”⁴⁸ buyurmaktadır ki, burada da tahrip edilmiş yer anlamındadır. Gerçi imar etmek makbul bir eylemdir, ancak hadiste kıyamete alamet olarak ifade edilmesi, ilk bakışta iyi bir eylem olmadığını akla getirmektedir. İbnu'l-Esir bu duruma şöyle bir yorum getirir: “Kralların ve idarecilerin harap olmuş yerleri islah maksadıyla değil de şehvetleri ve zevku sefaları için yapacak olmaları sebebiyledir.”⁴⁹ Buradan hareketle lüzumsuz ve gereksiz imarın, hadislerdeki teşvik edilen ihyâdan sayılamayacağı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Ebu Davud, “Harac”, 37

⁴⁵ Buhâri, “Hars”, 15

⁴⁶ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin b. Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-arab*, , Beyrut 1410. c.I, s.347

⁴⁷ Haşr, 2

⁴⁸ Alaeddin el-Muttaki, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâli ve'l-ef'al*, (tahk.: Bekri Hayyani, Safvetu's--Sekâ) Beyrut 1994. c.XIV,s.235

⁴⁹ İbnu'l-Esir, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadisi ve'l-Eser*, Daru'l-fikr, Beyrut 1399. c.II, s.17,18

Hız. Ömer döneminde insanların, araziyi taşlarla çevirip sahiplendikleri belirtilmektedir.⁵⁰ Hız. Ömer de, bu şahısların araziye sahip olabileceklerini, ancak ilgili yerin ihyâsının önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Hatta bir kavim bazı yerleri kendilerine almış, ancak ihyâ etmemiş, âtil bırakmışlardı. Hız. Ömer ilgili arazileri, Hız. Peygamber'in daha önceden kendilerine tahsis etmiş olması sebebi ile ellerinden almamış, yoksa ihyâ etmedikleri için başka kimselere vermek istemiştir. Amr b. Şuayb'tan gelen bir rivâyete göre; Hız. Peygamber Müzeyne ve Cüheyne kabilesinden bazı kimselere yer tahsis etmişti. Ancak onlar, buraları âtil bırakmış kullanmamışlardı. Diğer bazıları da gelip orayı ihyâ etmişlerdi. Hız. Ömer: "Bu verme hadisesi benden veya Ebu Bekr'den olsaydı, size geri verirdim. Ancak Hız. Peygamber verdiği için ben geri alamam." Demiştir. Bundan sonra da : "Kim bir yeri üç yıl içerisinde boş bırakır, ihyâ ve imar etmez de başka biri gelir orayı ihyâ ederse orası onun olur demiştir." Diğer bir ayrıntıda üç yıl geçip başka biri ihyâ ederse onun daha hak sahibi olduğunu belirtmiştir.⁵²

Bu anlamda Hız. Ömer dönemi ile ilgili bir diğer uygulama ise, Bilal b. Haris el-Muzeni'nin babasından aktarmış olduğu şu rivâyette görülmektedir: Hız. Peygamber, Bilal'in babasına Akik denilen yerin tamamını vermişti. Hız. Ömer halife olunca Bilal'e: "Şüphesiz, Hız. Peygamber sana, insanları oraya sokmamak için vermemiştir. Ancak, orayı işleme için sana vermiştir." Rivâyetin devamında Halife Ömer'in Akik denen bu yerden insanlara taksimatta bulunduğu bildirilmektedir.⁵³

Bu uygulamadan da anlaşılacağı gibi, araziye ihyâ için verilen kimseler şayet ihyâ etmeden öyle bırakılırsa belli bir süre sonra

⁵⁰ İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, IV,486

⁵¹ İbn Hacer, *Feth.*, c.V, s.14.

⁵² 'Ayni, Bedruddin Ebü Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut tsz. c.XII, s.174; 1980'li yıllarda çıkarılan 'sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair tarım reformu kanunu'nun 10. maddesinde de üç yıl kaydına uyulduğu görülmektedir. **Madde 10-** Topraklandırılan çiftçiler, topraklarını askerlik veya belgelendirilmiş uzun süreli hastalık gibi geçerli bir özürü olmaksızın aralıksız üç yıl süre ile bu Kanunun öngördüğü şekilde işletmedikleri, borçlarını ve aldıkları kredileri ödemedikleri takdirde, dağıtılan topraklar geri alınır.

⁵³ Hâkim en-Neysaburi, *Müstedrek al's-Sahihayn*, (tahk.: Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1411. c.I,s.561; Hâkim, Buhârî'nin Nuaym b. Hammâd'la ihticac ettiği ve hadisin sahih olduğunu belirtir.

kendilerinden alınması gerektiğidir. Bununla, bu işlemin kişiyi mülk sahibi etmekten ziyade harap arazinin imar edilmesi gayesi güdüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta Hz. Ömer'e, kendi evinin önünde durarak; 'Şu arazi ta yukarılara kadar benimdir', diyen Ebu Süfyan'ın sözleri aktarılınca etrafını duvarla çevirmedikçe, ekip-dikmedikçe bir arazi kimsenin olmaz. Önemli olan ihyâdır, demiştir.⁵⁴

Hz. Ömer'in bu ifadelerinin arazilerin ıslah edilmesine teşvik gayesi güttüğü anlaşılmaktadır. Ölü topraklar, şahıslara tahsis edilirken de başkasına ve topluma zarar vermemek esası gözetilmiştir. Yukarıdaki örnekte Ebu Süfyan'ın imkânın ötesinde ölü toprağı işleyemediği, ihyâ edemediği için Halife Hz. Ömer tarafından iyi karşılanmamıştır. Bu şekilde hareket edenlerin arazisinden gücünün yeteceği kadar elinde bırakılmış, arta kalanı işlenilmek üzere başkalarına verilmiştir. Gaye, ülkenin ziraatinin gelişmesi, fert ve kamunun istifadesi, âtıl arazinin mamur edillip toprağın bir ölçü dâhilinde kişilerin eline geçmesidir.⁵⁵

Ebu Abdullah adında birisi Hz. Ömer'e gelerek Basra'da bir arazinin Müslümanlardan herhangi birine ait olmadığını, orayı ihyâ etmekle kimseye zarar vermediğini ve aynı zamanda oranın haraç arazisi olmadığını söyler. Şayet uygunsa oranın zeytin ve üzüm bağı yapmak için kendisine tahsis edilmesini talep eder. Hz. Ömer, Basra valisi Ebu Musa'ya, durum kişinin anlattığı gibiyse arazinin mezkur şahsa verilmesini emreder.⁵⁶

Emevi halifelerinden Ziyad, el-Cemûm denen mevkiyi birine tahsis etmişti. Ziyad: "Ben ikta yolu ile verdiğim toprakları ancak imar ettiğiniz takdirde elinizde bırakıyorum" demiştir. O, bir toprağı bir kimseye verir, iki sene o kimsenin elinde bırakır, ihyâ etmezse geri alırdı.⁵⁷

Hz. Ömer'in ve diğer halifelerin uygulamalarından ihyâ için verilen arazilerin maksadına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını kontrol ettikleri gibi, yeni araziler de verdikleri anlaşılmaktadır.

Bütün bu ifadelerin boş arazileri çeşitli işlemler neticesinde insanoğlunun istifadesine sunmanın ne kadar önemli olduğuna

⁵⁴ Şafii, *el-Ümm*, c.IV, s.47.

⁵⁵ Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 190, 191

⁵⁶ İbn Hacer, *Feth.*, c.V, s.16

⁵⁷ Belâzuri, *Futûh*, c.II, s.445

vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Hatta sadece insanların değil diğer canlıların da istifadesinin gözetildiği görülmektedir.

İhyâ işlemlerinin nasıl olması gerektiği ise Hz. Peygamberin hadislerinden ve sahabenin uygulamalarından öğrenmekteyiz.

III. İhyâ Sayılabilecek İşlemler

Genel olarak ihyâ için kast edilen hareketler, işler, örflere, âdetlere göre tayin ve tesbit edilir.⁵⁸ Devirden devire ve şartlara göre değişebilir. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir.⁵⁹ Hattâbî de mevât arazinin ihyâsı, etrafını çevirmek, su getirmek, araziye düzenlemek veya imaret sayılabilecek işlemleri yapmakla olacağını, bunları yapanın oraya sahip olacağını belirtir.⁶⁰

Şimdi ihyâ sayılabilecek bazı işlemlere değinelim.

A. Duvar Çekmek

Ebu Davud'da geçen Semure b. Cündüb rivâyetinde Resulullah: “*Mevat (ölü) araziye kim bir duvarla çevrelerse, burası onun olur*”⁶¹ buyurmaktadır.

İhyâ işleminden önce gelen ve bir bakıma ihyânın başlangıcı sayılan ölü araziye çevreleme, kısmi de olsa başkasının o yere müdahalesine mani olma bu işi yapana tam bir hak bahşetmez. Ölü araziden işlenmiş araziye geçiş safhası sayılan bu durum hakkında bazı kurallar konulmuştur. Ne gibi şeyler araziye çevreleme, tahcir sayılır. Bu konuda yapılacak işler örnek kabilinden sayılmıştır. Şöyle ki; 1- Taş, diken, kuru ağaç koyarak arazinin dört tarafını çevrelemek, 2-Arazinin otlarını ayıklamak, 3- İçindeki dikenleri yakmak, 4-Arazi içinde kuyu kazmak, 5-Sel suyu-na engel olacak derecede müsennad yapmak suretlerinden biri ile vukua gelip bunların her biri tahcir olup ihyâ sayılmaz.⁶²

Duvar çekme ile mülk edinmenin gerçekleşeceği tartışmalıdır. Taş dikmek ve duvar çekmekle mülk edinme olur diyenler üstteki hadisi delil olarak kullanmışlardır. Bazı âlimler ise taş dikme ve duvar çekmenin ihyâ sayılmayacağını söylemiştir. Bu görüşte olan Türbüştî “arazi” tabirinin de açıklamaya muhtaç olduğunu, zira her araziye duvar çekmekle sahip olunamayacağını söylemiş-

⁵⁸ Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 175

⁵⁹ Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd.*, c.VIII, s.227

⁶⁰ Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd.*, c.VIII, s.227

⁶¹ Ebu Davud, “Harac”, 37

⁶² *Mecelle*, s.258, 259, 260

tir. Tıbî ise, “duvar çekme” tabirinin yeterli açıklık getirdiğini, çünkü bu ifadenin tarlayı çevreleyici iç kısmındaki eşyayı koruyucu bir duvar inşa edildiğine delalet ettiğini belirtir. Nevevi de bir yerin mülk edinilebilmesi için ağaç dalı ve taş dikilmesinin yeterli olamayacağını ve duvar çekilmiş olması gerektiğini şart koşmuştur.⁶³

Bir hadiste, Hz. Ömer döneminde insanların sahibi olmayan arazileri taş ve benzeri şeylerle çevirdikleri, oraları sahiplendikleri bildirilmektedir. Hz. Ömer de ‘kim ölü bir araziye ihyâ ederse onundur’ dediği aktarılmaktadır.⁶⁴ Hadiste يتحجرون kelimesi geçmektedir. Hacr kelimesi lügatte, men etmek, haram kılmak, kısıtlamak, sınırlamak manalarına gelir. İhticâr kelimesi ise, serhat, sınırlı yer, sınırlamak için bir şeyler dikmek, yapmak anlamındadır. Ölü araziye ihticar etmek ise onu ihyâ etmek maksadıyla çevrelemek, sınırlamak, hudutlandırmaktır. Mecelle'nin 1052. maddesinde de; "Tahcir, araziye başka kimesne vaz'ı yed etmemek için etrafına taş vesâir nesne vaz etmektir."⁶⁵ Şeklinde tarif edilir.

B- Su Temini

Ölü arazinin ihyâsı için yapılan işlemlerden biri de kuyu kazmak veya başka vesilelerle su temin etmektir.

Buhâri, Resulullah'ın: “Her yaş ciğer(e yapılan iyilik) için ecir/ sevap vardır” hadisinden “dağlarda”, “yol güzergahlarında” bütün canlıların istifade edeceği kuyular açmaya teşvik hükmü çıkararak müstakil bir bab teşkil eder.⁶⁶ İbn Sa'd'ın belirttiği üzere Hz. Ömer, Mekke-Medine arasını kuyular kazdırıp konak, dinlenme yerleri yaptırmıştır.⁶⁷

Hz. Peygamber, suyun hayatî önemi sebebiyle onun ihtiyaç fazlasından başkasını mahrum etmeyi de yasaklamıştır. Hatta kuyunun çevresindeki otlardan, hayvanların istifadesini engellemeyi de yasaklamıştır. Mevât arazide, ihyâ için kuyu açılabilir ama ne suyu ne çevresindeki otu yasaklanamaz.⁶⁸ Ebu'd-

⁶³ Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd.*, c.VII, s.229; Canan, *Kütübi Sitte*, c.I, s.269.

⁶⁴ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannağ.*, c.IV, s.486

⁶⁵ Şafak, *Arazi Hukuku.*, s. 179

⁶⁶ Buhari, “Mezâlim”, 23

⁶⁷ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kübra*, Beyrut, tsz. c.III, s.283; Canan, “Osamanlıda Su”, s. 236

⁶⁸ Muvatta, “Akdiye”, 29; İbnu Mâce, “Rükun”, 19, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 112, 139, 252, 268.

Derdâ'dan gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber bir yolculuk sırasında bir nehre rastlar. Abdest almak için yanındaki boş kabına su doldurur. Oradan biraz uzaklaşarak abdestini alır. Abdestini tamamlayınca kaptaki artan bir miktar suyu nehre gelip geri boşaltır ve: "Allah, bu artık suyu insan veya hayvan veya benzeri bir mahlûkuna ulaştırıp, ondan istifadelerini sağlayabilir." ⁶⁹ Bu yurur.

Sa'd İbn Ubâde, Rasulullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resulü dedim, annem vefat etti, (onun adına) yapacağım sadakanın hangisi efdaldir? Hz. Peygamber, "su" diye cevap vermiş, Sa'd İbn Übâde de vefat eden annesi için bir kuyu kazdırmış ve: "Bu kuyu Sa'd'ın annesi için" demiştir. ⁷⁰

Hz. Peygamber su temini için "Allah'ım! Kullarını ve hayvanlarını sula. Rahmetini neşret ve *ölü belden ihyâ et.*" ⁷¹ Diyerek yağmur duasında bulunmuştur.

C- Ağaç Dikmek

Ağaç dikmek genel olarak nebevi tavsiyeler arasındadır.

Mesela; "Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için ağaçtan hasıl olan ürün miktarınca Allah sevap yazar." ⁷² "Yedi şey vardır ki, kişi kabirde bile olsa, onlardan sevap devamlı surette kendisine ulaşır: Öğretilen ilim, halkın istifadesi için akıtılan su, *dikilen ağaç*, inşa edilen mescid, okunmak üzere bağışlanan Kur'an ve iyi terbiye edilmiş evlat." ⁷³ "Elinizde bir ağaç fidanı varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar vaktiniz varsa, mutlaka dikin." ⁷⁴ "Her kim, yerine yenisini dikmeden bir sidre ağacını kesecek olursa, Allah ona cehennemde bir ev hazırlar." ⁷⁵ Hadisleri bunlardan bazılarıdır.

Hz. Peygamber Zü-kared gazvesi dönüşü: "Kim buradan bir ağaç kesecek olursa, onun karşılığında bir ağaç diksin" ⁷⁶ buyur-

⁶⁹ Taberâni, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebu'-Kasım, *Müsnedu's-şâmiyyin*, (tahk.: Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi) Beyrut 1405; c.II, s.346; İbnu Sellâm, Ebu Ubeyd Kâsım, *Kitâbu't-Tahûr*, Mısır, 1414/1993, s.92.

⁷⁰ Ebu Dâvud, "Zekât", 42; Nesâi, "Vesâyâ", 9.

⁷¹ Muvatta, "İstiska", 2.

⁷² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c.5, s.415

⁷³ el-Muttaki, *Kenzu'l-ummâl*, c.XV, s.956

⁷⁴ Buhari Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah, *el-Edebü'l-Müfred*, (tahk.: Muhammed Fuad Abdulbaki) Beyrut, 1409. s. 168

⁷⁵ Beyhaki, *es-Sünen*, c.VI, s.140; Taberâni, *Mu'cem*, c.XVII, s.41

⁷⁶ Belâzuri, *Futûh*, c.I, s.9

mak suretiyle ihtiyaç için bir ağaç kesilecekse bile yerine bir ağaç dikilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in bazı alanları sit alanı ilan ettiğini de bilmekteyiz. Mekke, Medine, Taif vadisi, Tayy ve Kureyş kabilelerinin arazileri gibi. Buraların ne dikenli ağaçları, ne de çalıkları tahrip edilemez. Av hayvanları da öldürülemez.⁷⁷

Neticede genel olarak sulama, kanal açma, çeşme yapma, kuyu kazma, arazinin taşlarını ayıklama, bataklığı kurutma, hububât ekme, ağaç dikme, bina yapma gibi faaliyetler arazi ihyâsı olarak nitelendirilmişse de (mecelle, md. 1275-1276) bu konuda tüketici bir sayım yapma yerine değişen ve gelişen zaman içinde ıslah ve imar olarak kabul edilebilecek her faaliyetin hukuken ihyâ sayılması görüşü ağırlık kazanmıştır.⁷⁸

Günümüzde İslam'ın bu konudaki tavsiyelerinden ve Müslümanların geçmişteki uygulamalarından hareketle "*İslam Hukukunda Çöllerin Islahı ve Korunması*" adında bir tebliği bulunan Osman Llewelyn, şu ifadelere yer vermiştir:

⁷⁷ Buhâri, "Cihad", 71; Ebu Dâvud, "Menâsik", 98; Bilindiği üzere, Hz. Peygamber, bazı mevkileri sit alanı (milli park) ilan etmiştir. Mesela; Medine sit alanı, Taif sit alanı gibi... Bu alanların muhafazası için de çeşitli müeyyideler vaz' etmiştir. Bunlar bu yasağın ehemmiyetini belirtmek için, onu ihlal edenlere karşı vicdânî ve amelî olmak üzere gayet sert müeyyidelerdir. Hz. Peygamber "Medine, Air ve Sevr dağları arasında kalan kısımlarıyla haramdır. Orada kim bir yasak işlese veya işleyeni himaye ederse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun. Allah kıyamet gününde, onun ne tevbesini ve ne de fidyesini kabul eder." demek suretiyle, Medine'nin haramiyetinin fiilen korunmasını sağladığı gibi, yasağı ihlal edenlere karşı pratik ve tatbiki tedbirler vaz'etmiş, suçlunun dövülmesi ve malzemesinin müsaderesi gibi maddeten cezalandırılmasını emretmiştir: Bu hususa binaen Sâ'd b. Ebi Vakkas'ın bir köleyi haram bölgedeki bir ağacı kesmekte ve yaprağını düşürmek için silkelemekte olduğundan dolayı cezalandırdığı kaynaklarımızda zikredilmektedir. Haram bölgenin korunmasında, sadece kasdı ihlallere ceza ve müeyyide konmakla kalmamış, hataen vuku bulmuş ihlallere karşı da müeyyide getirilmiştir. Muâviye b. Kurre'nin anlattığına göre, hac sırasında, ihramlı bir kimsenin atı, bir deve kuşu yuvasına basarak ezer. Durum Hz. Peygamber'e intikal edince ceza olarak her yumurta için bir gün oruç ile bir fakir doyurmasını emreder. Tâif'deki sit alanlarının korunması için de çeşitli müeyyideler konmuştur. Hz. Peygamber'le, Tâif'liler arasında yapılan anlaşma bu manada birçok müeyyideyi ihtiva etmektedir. Şüphesiz sadece Tâif'e değil, başka diğer civar kabilelere de bu manada uyarılar gönderilmiştir. (Bkz. Dilek, Mehmet, *Sünnette Ceza Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, ŞANLIURFA 2001 s. 226,227

⁷⁸ Aktan, "ihya," *DİA*, c.XXII, s.8.

“Afrika ve Asya’daki çorak arazilerin büyük kısmı, İslam’ın en büyük din olduğu bölgelerdedir. Nüfus ve gıda ihtiyacı büyüdükçe, çöl arazilerinin ıslahı ve tarım, otlak veya bina yapımı için kullanılması giderek önem kazanmaktadır. Toprağın canlandırılması “ihyâ’ul-mevât” İslam’da her zaman önemli bir değer kazanmıştır. Kıt kaynakların yönetimiyle ilgili kararlar alan İslam âlimlerinin geçmişe uzanan tecrübesi, çöl ıslahının planlanmasında çok büyük değer taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca İslam Hukukunun gayelerinin, çöllerin ıslahıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirterek, nihai hedefin, yaratılmış varlıkların hikmetli ve âdil kullanım yoluyla tabii kaynaklardan yararlanması olduğunu ifade etmiştir. Toprağı israf etmeden en etkin kullanma yolu bulunmalı ve hayvanların açlık çekmesi önlenmelidir⁷⁹ ifadelerini de kaydetmiştir.

SONUÇ

Şüphesiz dünyanın imarından sorumlu varlık insandır. İşlenmemiş, metruk arazilerin ölü mesabesinde olduğu, buraları ıslah ve imar etmenin diriltme anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in hadislerindeki ölü yerlerin ihyâsı ilgili teşvikler, çevrenin imar, ihyâ ve tarıma açılmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

İhyâ edilecek toprakların sahihsiz olması şarttır. Mevât bir arazinin ihyâ sayılabilmesi, zamanın şartları ve durumuna göre değişmektedir. Genelde; arazinin etrafını çevrelemek, su temin etmek, ağaç dikmek ve toprağı ekilebilir hale getirmek gibi işlemler bunlar arasında sayılmaktadır.

Mevât arazinin ihyâ edilmesi örnekleri ve uygulamaları Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Osmanlı hukukunda da mevât arazi ile ilgili hükümler uygulanmış, bu konuda hukuki kurallar konmuştur.

İhyâ edilmesi için verilen arazilerin bu maksada göre kullanılıp kullanılmadığı kontrol edilmiştir. Şayet maksadına uygun olarak kullanılmamışsa belirli bir süre sonra geri alınmaktadır. Hz. Ömer, buna üç yıl gibi bir sınır koymuştur.

Hamza Aktan’ın da ifade ettiği gibi, uzun zamanlar boyunca veya tabii haliyle metruk kalmış, kimsenin malı olmamış, boş, sahihsiz ve harap arazi anlamındaki Mevât arazinin ihyâ edilerek

⁷⁹ Osman Llewelyn, “İslam Hukukunda Çöller,” s. 102

mülkiyetinin kazanılmasının özellikle fethedilen toprakların imara açılması, emeğin ödüllendirilerek üretimin teşvik edilmesi ve kalkınmanın hızlandırılması gibi içtimai ve iktisadi sonuçları bulunduğu ve tarihi süreçte önemli bir rol üstlendiği de söylenebilir.

Organik tarımın yaygınlaşma sürecine girdiği Türkiye'mizde ne kadar çok âtıl vaziyette hazine arazisi var olduğu bilinmektedir. Bunun çeşitli projelerle yine mülkiyeti devletin olması kaydı ile ihyâ edilmesi hem ekonomiye katkı sağlayacak hem de bazı âileler bundan geçimini sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebu Bekir b. Hemmâm es-San'ani, *el-Musannef*, (tahk.: Habiburrahman el-A'zami), Beyrut 1403.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Aktan, Hamza, "İhya", *DİA*.
- Alaeddin el-Muttaki, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâli ve'l-ef'al*, (tahk.: Bekri Hayyâni, Safvetu's--Sekâ) Beyrut 1994
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut tsz.
- Azimâbâdi, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvud*, Beyrut 1990.
- Belâzûri, Ahmed bin Yahya bin Cabir bin Davud, *Futûhu'l-buldân*, Beyhaki, Ebubekir, *es-Sünenu'l-kübrâ*, Beyrut, tsz.
- Buhârî Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *el-Edebü'l-Müfred*, (tahk.: Muhammed Fuad Abdalbaki) Beyrut, 1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, "Hars,15" (tahk.:Kâsım eş-Şemâi er-Rifâi), , Beyrut 1987.
- Canan, İbrahim, "Osmanlı'da Su Kültürü Ve Kaynakları", *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslar arası Sempozyum*, İstanbul. 2000.
- Cin, Halil, "Arazi", *DİA*.
- Dârîmi, *Sünen-i Darîmi*, (Terc. ve tahk.: Abdullah Aydınli), Madve, İstanbul 1994
- Dilek, Mehmet, *Sünnette Ceza Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, ŞANLIURFA 2001
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebi Dâvûd*, "Salat", 260", Beyrut 1988.
- Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *el-İstihrac li ahkâmi'l-harâc*, Beyrut 1405.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1960.
- Hâkim en-Neysaburi, *Müstedrek al's-Sahihayn*, (tahk.: Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1411.
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannafu fi'l-ehâdisi ve'âsâr*, (tahk.: Kemal Yusuf el-Hût) Riyad, 1409.
- İbn Hacer, Ahmet b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-bârî li şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut 1988.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin b. Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-arab*, , Beyrut 1410.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kübra*, Beyrut, tsz.
- İbnu Sellâm, Ebu Ubeyd Kâsım, *Kitâbu't-Tahûr*, 1. tab, Matbaatu'l-Medenî, Mısır, 1414/1993
- İbnu Sellâm, Ebu Ubeyd Kâsım, *Kitâbu't-Tahûr*, Mısır, 1414/1993,
- İbnu'l-Esir, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadisi ve'l-Eser*, Daru'l-fikr, Beyrut 1399. I
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*, "İstiska", 2; (tahk.: Muhammed Fuad Abdalbâki), Beyrut 1985.

- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, (metni ve açıklamaları kontrol eden.: Ali Himmet Berki), Hikmet Yayınları, İstanbul 1990
- Osman Llewelyn, "İslam Hukukunda Çöllerin Islahı ve Kıyınması", *İslam ve Ekoloji*, (Çev.: Murat Çiftkaya) İGDAŞ, İstanbul 1992.
- Şafak, Ali, *İslam Arazi Hukuku Ve Tatbikatı*, İstanbul 1977.
- Taberâni, el-Mucemu'l-kebir, Mektebetu'l-ulum ve'l-Hikem, (tahk.: Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi) Musul 1404
- Taberâni, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'-Kasım, *Müsnedu's-şâmiyyin*, (tahk.:Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi) Beyrut 1405
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Camiu's-Sahih*, (tahk.: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, tsz.
- Zürkani, Muhammed b. Abdalbaki b. Yusuf, *Şerhu'z-Zurkani ala muvatta' el-İmam il Mâlik*, Beyrut, 1990.